

ÇİFT EKLEMLİ DİL OLGUSU**Dr. Ednan KARADÜZ*****ÖZET**

Dil, çok yönlü, gelişen “anlam” ve “biçim” öğelerinden oluşan bir dizgedir. Dilin öz niteliğini oluşturan bu öğeler, çift eklemcilik olarak adlandırılmaktadır. İnsanlar arasındaki iletişimi sağlaması bakımından bildirişim aracı olan dil, toplumdaki bireylerin uzlaşma alanı olması bakımından da sosyal bir kurum olarak algılanır. Her dilin kendi içinde dil içi dünya görüşü oluşturması, dilin özgün yapısını oluşturur. Anlam ve biçim öğeleriyle çift eklemli olan dilin, sosyal hayatla birlikte değişebilen, ama kuralları sayesinde varlığını koruyan dizgesel bir yapısı vardır. Dilin birinci eklemciliğini oluşturan düşünce ve kavram boyutu dil bilimcilerin ilgi duyduğu bir alandır. Bütün bu özellikler, dilin “çift eklemciliği”ni oluşturan “anlam” ve “biçim” kavramları kapsamında değerlendirilir.

Dil olgusu, anlam ve biçim öğelerinden oluşan dizgesel bir niteliğe sahiptir. Bu dizgesel yapıyı oluşturan anlam ve biçim öğeleri dilin öz niteliği sayılmakla birlikte dile ait bütün değerler bu öğeler kapsamında değerlendirilmektedir. İnsan bildirişmesinde asıl işlevi taşıyan ve dizgeyi oluşturan “anlam” ve “biçim” kavramları, dil bilminde dilin çift eklemciliği olarak gösterilmektedir. Martinet, dilin çift eklemli oluşuyla ilgili olarak şu görüşlere yer vermektedir: *“İnsan dilinin eklemciliği, aktarılacak her deneyim olgusunun, başkalarına bildirilmek istenen her gereksinimin her biri sesli bir biçim ve bir anlamla yüklü bir birimler dizilişi olarak çözümlenmesini sağlayan eklemciliğidir.”*¹ Martinet’in yaklaşımına göre dil olgusunun çift eklemciliği, “anlam”la birlikte ses birim ve biçim birimlerden oluşan “biçim”den meydana gelmektedir. Dilin öz niteliği olan çift eklemcilik kavramıyla dilin diğer nitelikleri arasındaki ilişkinin tanımlanması, dil olgusunun genel görünümünü ortaya koyar. Bu bakımdan dil-kültür ve dil-düşünce ilişkileri, dilin bildirişim aracı oluşu, dilin dizgesel görünümü, dil içi dünya görüşü gibi dile ait birçok konunun izahını “eklemcilik” kavramı kapsamında değerlendirmek gerekir.

* Atatürk Üniversitesi Ağrı Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği Bölümü Öğretim Görevlisi.

¹ Martinet, Andre; Çev. Berke Vardar, İşlevsel Genel Dil Bilim, Multilingual, İstanbul 2001, s. 21.

Dil hakkında yapılan tanımlarda dilin birçok özelliğinden söz edilse de söz konusu olan bu özelliklerin varlığı, temelde dilin çift eklemliliğini oluşturan “anlam” ve “ses” boyutuna dayanmaktadır. Aynı disiplinlerden gelen kişilerin dile yaklaşımında, dil dışı etkenlerle birlikte dilin birçok özelliğinden söz edilirken anlam ve biçim kavramlarının varlığının dizgesel bütün oluşturduğu sonucuna varılmaktadır. Her bir disiplinden kaynaklanan bakış açısı; dilin bildirişime dayalı, sosyal, psikolojik, kültürel, edebî, tarihî varlığı üzerinde dururken temelde analiz edilen “anlam” ve “ses”in oluşturduğu dilin dizgesel yapısıdır. Böylece dil dışı dünyadan yola çıkan yaklaşımlar, dilin iç dünyasındaki arayışlarını sürdürürken, bu dizgesel bütün ele alınmakta; her disipline ait görüşler, “anlam” ve “biçim” irdelenerek ortaya konmaktadır.

Dil olgusu, insanla birlikte var olmanın yanı sıra, insanın medeniyetleri ve kendisini keşfetmesinden doğan, bazen de insanın dışındaki bütün nesnelerin, olayların, canlıların, uygarlıkların tanınmasında işlevi olan bir fenomendir. Dil, insanın ihtiyaç ve çabalarının bir ürünü olduğundan dıştan gelen uyaranların insanın zihinsel dünyasına tesiriyle zihinde tasarlanan soyut görüntü, ses birimlerden oluşan anlamlı biçim birimlerle ifade edilmektedir. Guiraud, görsel imge adını verdiği kavramların sese dönüştürüldüğünü şöyle izah eder: “*Konuşucunun anlığında görsel imge ya da kavram dış uyarıcıların etkisiyle canlanır. Bu kavram, çağrışım yoluyla işitme imgesini uyandırır; havanın dalgalar biçiminde aktardığı sesler dinleyicinin kulağına gelerek onun işitme imgesini canlandırır; işitme imgesi de çağrışım yoluyla kavramsal imgeyi uyandırır.*”² Guiraud’un bu yaklaşımı, dilin iki boyutunu oluşturan anlam ve ses öğelerinin bildirişimdeki rolünü açıklamaya yöneliktir. Dilin eklemliliğini oluşturan bu öğeler, bildirişimin gerçekleştirilmesinde temel işleve sahiptir.

İnsanın anlama, anlatma ve anlaşma eylemlerinden, yani iletişim kurma ihtiyacından doğan dil olgusu, bu özelliğinden dolayı bildirişim aracı olarak tanımlanır. Dille ilgili yapılan tanımlarda, dilin en çok bu özelliğinden söz edilir. Başkan, dili tanımlarken şu ifadelerle yer vermektedir: “*İnsan dili en uygun biçimde şöyle tanımlanabilir. Bir toplulukta insanların birbirleriyle karşılıklı olarak anlaşmalarına yarayan bir bildirişim düzeneği olup, iki kesimden oluşmuştur. Birincisi, anlamları ‘saymaca’ olarak saptanmış, temelde sözlü fakat yazılı da olabilen sözcük göstergeleri; ikincisi ise, bu göstergelerin kullanımını düzenleyen, yine saymaca nitelikli bir kurallar topluluğu...*”³ Dille ilgili yapılan diğer tanımlarda ise şu ifadelerle yer verilmektedir: Ergin, “*İnsanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii vasıta, kendi kanunları içinde yaşayan ve gelişen canlı bir varlık; milleti birleştiren, koruyan ve onun ortak malı olan sosyal bir müessesese; seslerden örülmüş muazzam bir yapı; temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli anlaşmalar ve sözleşmeler sistemidir.*”⁴ Aksan ise, “*Düşünce, duygu ve isteklerin bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan öğeler ve kurallardan yararlanılarak başkalarına*

² Guiraud, Pierre; Çev. Berke Vardar, Anlambilim, Multilingual, İstanbul 1999, s. 30.

³ Başkan, Özcan; Bildirişim, İnsan Dili Ve Ötesi, Altın Kitaplar Yay., İstanbul 1988, s. 102.

⁴ Ergin, Muharrem; Üniversiteler İçin Türk Dili, Bayrak Yay. İstanbul 1987, s. 6.

aktarılmasını sağlayan çok yönlü, çok gelişmiş bir dizgedir”⁵ Martinet, “İnsan deneyiminin topluluktan topluluğa değişen biçimlerde, anlamsal bir içerikle sessel bir anlatım kapsayan birimlere, başka bir deyişle anlamlı birimlere ayrıştırılmasını sağlayan bir bildirişim aracıdır.”⁶ Dilin bildirişim işlevini yerine getirebilmesi için tanımlarda da ifade edildiği gibi anlam ve ses öğelerinin oluşturduğu dizgesel bir yapının olması gerekir. Dizgesel yapı, “anlam” temel alınarak biçim birimlerin ilişkileriyle kurulmaktadır.

Dil bir iletişim aracı olma görevini yerine getirirken kuşaklar arasında ve medeniyetler arası ilişkilerde bilgi akışının gerçekleştirilmesine aracı olur. Her toplum ya da medeniyet dilin kavramlar dünyasında tanımlanıp anlamlandırılırken, dilin dünyasında kurulan uygarlıklar dillerin yaşamasına imkân tanır. Bu yönüyle dilin varlığı bireyin toplumsal varlığıyla birlikte medeniyetlerin varlığının da bir teminatı gibidir. Toplumsal yaşantıdan doğan dil olgusuyla kültürleri, duygu ve düşünceleri geleceğe taşıyan insan, kurduğu medeniyetlerin, ürettiği bilim ve teknolojinin, kültür ve sanatın varlığını dilin anlam ögesi olan kavramlarında barındırır. Dilin anlamlı birimleriyle yaşatılan bütün değerler paylaşılıp yeniden üretilir; dil, kucakladığı bütün insanlığı geçmişten geleceğe taşır, sosyal bir olgu olarak hep yaşar. Karaağaç, “Dil, öğrenme ve konuşmayı kendisiyle gerçekleştiren, dünkü ve bugünkü şahısların idraklerini yahut elde ettikleri bilgileri ortak sembolleri içinde muhafaza ederek, biyolojik bir varlık olan insanı ve üyesi bulunduğu cemiyeti tarihî bir varlık haline getirir. Tarihî bir varlık haline geliş, bilgi ve tecrübe birikimi sayesinde herkesin ve her neslin aynı yolu bir daha yürümek zorunda kalmayışları, insan başarılarına temel oluşturur. İdrâklerden tekniğe bilim bilgisinden felsefe ve mantık bilgisine kadar bütün sahalardaki insan başarılarının hazırlayıcısı dildir.”⁷ derken, anlam ve ses dizgesinin insanlığın ve bilginin varlığı açısından taşıdığı değeri ortaya koyar.

Dilin sosyal bir varlık oluşu sosyolojik yaklaşımların dile odaklanmasına dil bilimi ile sosyoloji arasındaki köprüleri atan *sosyolektoloji*, *sosyolekt*, *sosyolinguistik* gibi terimlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. “Steger’e göre, toplumsal dil bilim, gruplara özgü edinimlerin (Kompetenzen) yani toplumsal davranış biçimlerinin ortaya çıkarılışındır. Bununla birlikte gruplara özgü toplumsal davranış biçimlerinin ortaya çıkarılabilmesi için dil dizgesi ya da hazır bir metinden yararlanılmalıdır.”⁸ Steger’in ifade ettiği gibi toplumsal dil bilim araştırmalarıyla, toplumların alışkanlıklarına, bilgi ve inanç dünyasına ulaşılır. Bu yönüyle sosyolinguistik bir araştırmayla edebî eserlerde milletlerin alışkanlıklarına, bilgi ve kültür birikimlerine ulaşılarak milletlerin hafızası yoklanabilmektedir.

⁵ Aksan, Doğan; Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dil Bilim, TDK Yay., Ankara 1998, s. 55.

⁶ Martinet, Andre; age., s. 28.

⁷ Karaağaç, Günay; Dil, Tarih ve İnsan, Akçağ Yay., Ankara 2002, s. 26.

⁸ İmer, Kamile; Toplumsal Dilbilim; Dilbilim ve Dilbilgisi Konuşmaları, TDK Yay., Ankara 1980, s. 157.

Toplumsal etkenlerle ortak yaşama ve çatışma ortamının ürünü olan dil, insanoğlunun geliştirdiği hayat tarzı, bilgi ve deneyimlerle daha da ileriye götürülür. Dil, toplumun varlığını devam ettirirken toplum da dilin varlığıyla bütünleşip sosyo-kültürel dokusunu örmeye çalışır. Bir yandan da çeşitli etkenlerin baskısı altında toplumda bir sürü değişim ve canlılık tezahür ederken dil de toplumsal tekamülün aynası olarak bu değişimden payına düşeni alıp varlığını sürdürür. Dildeki değişmelerin toplumdaki değişmelere bağlı olması dille toplum arasındaki bağların ne denli güçlü olduğunu gösterir.

Dil aynı zamanda toplumsal uzlaşma alanıdır. Her toplumda yaşayan bireyler kendi dillerinin kavramlarını, değerlerini edinerek toplumla olan bağlarını kuvvetlendirirler. Bu durum hem bireyin hem de dilin toplumsallaşmasını sağlar. Vardar'a göre "*Dil bireyi toplumsallaştırırken dilsel topluluk olgusu ortaya çıkar.*"⁹ Dilsel topluluk toplumdaki bireylerin ilişkisini güçlendirir, onları birbirine yaklaştırır. Daha ileri düzeyde ise bu olgu millî bilinci egemen kılar. Ergin'in ifadesiyle "Milleti birleştirir korur ve onun ortak malı olur."¹⁰ Dilin bu anlamda yüklendiği görev, iletişim aracı olmanın yanında, toplumsal dayanışma ve birlikteliğin tesis edilmesine yarar.

Öte yandan bireyler arası ilişkileri sağlamlaştıran dil kavramları; toplumun moral değerlerinin, bilgi ve deneyimlerinin toplumun hafızasına yerleşmesine, insanlar arasında birlik ve beraberliğin tesis edilmesine katkıda bulunur. Böylece bireyin benliğiyle birlikte toplumun var olmasında dilin kavramlarına önemli görevler yüklenir. İnsan dil olgusuyla birey olma niteliği kazanırken toplumla birlikte yaşayabilme becerisini edinir. Karaağaç, bu konuda ise "*Dil, şahısların önceki idrâk ve bilgilerinin, yeni idrak ve bilgilerini bulandırmasıyla ortaya çıkan bu şahıs gerçeği problemini, şahısları idrâk, bilgi ve tecrübelerini şahıslar arasındaki biricik bağ durumunda olan ortaklaşa sembolleri kelime ve cümleler içinde yoğurup şahıs gerçeğinden cemiyet gerçeğine ulaşılarak çözer ve böylece bir arada yaşayışı mümkün kılar. İnsan toplulukları, bu noktadan itibaren, bir "sürü", bir "yığın" olmanın çok ötesinde bir kimlik kazanır.*"¹¹ demektedir.

Dil, birey ve toplum hayatının denetiminde varlığını sürdürürken kültürel dokunun dildeki kavramları yapılandırmasıyla hem kültürün sürekliliğine hem de toplumun varlığına hizmet eder. Bu duruma bakıldığında dilin, bireyin ve toplumun ihtiyaçlarından doğduğu, sosyal bir kurum olduğu gerçeğiyle karşılaşılır. A. Meillet'in ifadesiyle "*Dil sözcüğün tam anlamıyla toplumsaldır.*"¹² Dille toplum ilişkisi, dil düşünce ilişkisinde olduğu gibi iç içe gelişmeye devam ederken birbirlerinin varlığını sağlamak suretiyle bazen bir milletin bazen de bir medeniyetin geleceğine tesir ederler. Dilin varlığı toplumun kültürel varlığının teminatı gibidir.

⁹ Vardar, Berke; Dilbilimin Temel Kavram Ve İlkeleri, Multilingual Yay., İstanbul 1998, s. 27.

¹⁰ Ergin, age., s. 7.

¹¹ Karaağaç, age., s. 27.

¹² Vardar, age., s. 13.

Dilde meydana gelen değişimler toplumun düşünce dünyasında, hafızasında, kısacası toplumun kültürel varlığında da değişmelere sebep olur. Kaplan, *“Düşünce ve duyguları nesilden nesle, insandan insana nakletme vasıtası olan dil, her türlü kültür faaliyetinin temelini teşkil eder. İnsanoğlu dil vasıtasıyla bilgi edinir; millî ve içtimaî tesanüt dil ile olur. Bir milletin dilini bozdunuz mu, onun bütün kültür faaliyetini aksatmış, mazi ile olan alâkalarını kesmiş, hâlihazırda cereyan eden fikir hareketlerini tam bir karışıklık içine düşürmüş olursunuz. Dili alt üst edilmiş bir millet, kendisini yaşatan an’anevi kıymetlerden mahrum kaldığı gibi, istikbâlini yaratacak olan içtimaî bir fikir nizamı da kuramaz. Böyle bir cemiyette vazih, derin ve ince bir ilim ve tefekkür hayatı doğamaz.”*¹³ demektedir. Dilin anlam ve ses öğelerinden oluşan anlamlı birimler; milletin düşünce ve duygu zenginliklerini kuşaktan kuşağa taşımakta, milletin gelecekle bütünleşip geçmişle olan bağlarını kurmasını sağlamaktadır. Dilin çift eklemliliğini oluşturan “anlam” ve “biçim” öğelerinin varlığı, milletin zihin ve iletişim etkinliklerinin gerçekleştirilmesine yaramaktadır. Kültürel varlığın özünü oluşturan milletin hafızasının korunması, dilin “anlam öğeleri”nin korunmasına bağlıdır.

Yine, dil ile toplumun iç içeliği meselesiyle ilgili olarak J.Vendryes’in şu ifadesi önem taşır: *“Dil ve toplum, başlangıç noktası bizce bilinmeyen bir evrimin sonucudur. Bildiğimiz, birlikte ve birbirini etkileyerek doğduklarıdır Çünkü biri olmadan öbürü düşünülemez.”*¹⁴ Görüleceği üzere Vendryes, dille toplumsallığın var olduğundan gizemli perdeyi kaldırmaya çalışır. Toplumsallaşma süreci içerisindeki dil, varlığını toplumun değerlerine ve bu değerlerin oluşmasına etki eden güçlere borçludur. Bu süreç içerisinde dil, söz varlığını oluştururken medeniyetlerin, inançların, geleneklerin, sanatsal ve estetik değerlerin lisanı olma özelliğini sürdürür. Bu bakımdan da dil toplumların kültür iklimi olma coşkusunu hep yaşatır.

Dille toplumun ilişkisi o kadar derindir ki; âdetâ dildeki birimlerin varlığının sebebi toplumun kültürel varlığına dayanmaktadır. Dilin dizgesel kurallarıyla, sesleri, seslerinin dizim kuralları, toplumsal yaşantıdan doğmuş gibidir. Meseleye Türkçe açısından bakıldığında yaklaşımımızı doğrulayan birçok örnekle karşılaşırız. Meselâ, Göktürk alfabesindeki “k” sesinin “ok”a benzemesi, “y” sesinin “yay”a benzemesi; yeni kavram işaretleri oluşturulurken “kargaburun”, “kaynadili” vs. örneklerinde olduğu benzetme ve mecazlara başvurulması bu durumu doğrular. Börekçi konuyu daha da ileriye götürmekte, Saussure’un aksine dildeki kavramların işaretlenmesinin, yani gösterenin gösterilenle birleştirilmesinin sebepsiz değil, sebepli olduğunu ifade etmektedir. *“Dilin yapısını etkileyen kültür, kavramların işaretlenmesi bir başka ifadeyle sözcüklerin yaratılması düzeyinde etkili olmamış mıdır? Bir sözcüğe daha doğrusu bir ses birleşimine bir nesneyi ya da kavramı karşılama görevi hiçbir nedene dayanmaksızın, sadece bir rastlantı sonucu mu verilmiştir? Ulusun kültürünün toplumun bu seçiminde herhangi bir*

¹³ Kaplan, Mehmet; Nesillerin Ruhu, Dergâh Yay., İstanbul 1997, s. 167.

¹⁴ Vardar, age., s. 13.

*yönlendirmesi var mıdır? Saussure'ün bu birinci ilkeyi belirlerken hareket noktası olarak seçtiği dilin/dillerin kökenine gidilirse gösterenle gösterileni birleştiren bir kültürel bağ/neden bulunabilir mi?*¹⁵ sorularını Türkçeden örnekler vererek cevaplayan Börekçi, dildeki bazı kavram işaretlerinin varlığının Türk milletinin kültürel yaşantısının bir nedeni olduğunu ispat etmektedir.

Dil olgusunun izahında en başta gelen öğelerden birisi de dil düşünce ilişkisidir. En eski çağlardan beri üzerinde durulan bu husus çok boyutlu dil olgusunun en önemli yönünü oluşturur. Çok eski çağlarda dille düşünmenin aynı eylemler olduğuna inanılırdı. *“Platon, düşünme ile konuşma eylemlerinin aynı şeyler olduğunu, yalnız içinden konuşmanın ruhun sesi açığa vurmadan, kendi kendine konuşması sayılabileceğini belirtiyordu.”*¹⁶ Platon'un yaklaşımı, dilin varlığının temelde düşüncenin varlığına bağlı olduğu fikrini bizde çağrıştırmaktadır. Dilin varlığının düşüncenin varlığına bağlı olması, dildeki göstergelerin düşüncenin ürünü olduğu fikrine bizi götürmektedir. Dilin eklenililiğinden birisini oluşturan “anlam” ögesinin birinci eklemlilik olma özelliğini, dille düşünce arasındaki ilişkiye dayandırmak mümkündür. Dil varlığı düşüncenin varlığına dayanmaktadır, düşünce de dilin gelişmesinden etkilenmekte, gelişimini dille birlikte sürdürmektedir. Humboldt ise *“Düşünceler dili yarattığı gibi, diller de düşünceleri yaratır. Dil düşünceyi tamamlayan, düşünceyi yaratan bir şeydir. Ancak, dilini oluşturan yükselten bir toplum gerçek bir düşünce etkinliği gösterebilir. Dilin yapısıyla bütün öteki entelektüel etkinliklerin başarısı arasında açık bir bağlantı vardır. Ancak yüksek bir olgunluğa erişen dillerde gerçek bir düşünce etkinliği meydana gelebilir.”*¹⁷ derken, dilin varlığıyla düşüncenin varlığı arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Dille düşünce arasındaki ilişki, bakış açısı ve dil bilimsel araştırmaların gelişmesiyle çok daha ileriye taşınmış, bu konuda birçok fikir ileri sürülmüştür. Konuyla ilgili Aksan, *“Dille düşünce arasındaki ilişkiye bugün daha sağlıklı bakılmakta 19. yüzyıldan itibaren dille konuşmanın ayrı eylemler olduğu bilinmekte, hatta davranışçılık (behaviorism) akımının görüşünü dile getiren Vygotsky, bu konuda şu formülü getirmektedir: Düşünme=Dil-Ses”*¹⁸ Vygotsky bu yaklaşımıyla dilin iki temel ögesi olan düşünce ve sesi birbirinden ayırmakta, böylece dilin çift eklemlilikinden birini oluşturan anlamı dolaylı olarak işaret etmektedir. Çünkü dil, düşünceye dayalı anlam ile sestən oluşan bir olgudur. Yine bu konunun izahında Langacker, Weisgerber, Buysens, Saper, Whorf gibi bilim adamlarının görüşleri aydınlatıcı niteliktedir.

Langacker dil-düşünce ilişkisine geniş bir şekilde yer vererek şu açıklamayı yapmıştır: *“Dille düşünce arasındaki ilişki nelerdir, dil olmadan düşünebilir miyiz? Düşüncemiz dilimiz yapısınca mı biçimlendirilir? sorularını soran bilgin,*

¹⁵ Börekçi, Muhsine; Bilig, Türk Dünyası ve Sosyal Alanlar Dergisi, Sayı 8, s. 27.

¹⁶ Aksan, age., s. 53.

¹⁷ Akarasu, Bedia; Dil Kültür Bağlantısı; İnkılap Yay., İstanbul 2003, s. 43.

¹⁸ Aksan, age., s. 53.

düşüncemizi açığa vurmada müzik bestelemeyen ve resim yapmadan yararlandığımızı belirterek dil olmadan da düşünebildiğimizi belirtmektedir."¹⁹ Böylece konuşma ve düşünmenin ayrı eylemler olduğu görüşünü dile getiren Langacker, dil düşünce ilişkisine değişik bir boyut kazandırmaktadır.

*"Sapır-Whorf varsayımıyla değişik yollardan aynı sonuca varan Weissgerber ve arkadaşlarının görüşü de varlıkların, olayların tasarımı dilsel gereklere bağlamaktadır."*²⁰ Varlıkların ve olayların tasarlanmasının dildeki anlamlı birimlerle gerçekleştirilmesi, dille düşünce arasındaki ilişkinin varlığını göstermekle birlikte, bireyin dil ediniminde zihinsel etkinliklerde bulunması dil ile düşünce arasındaki ilişkiyi daha da belirginleştirmektedir. Bireyin bir kavramı belleğinde yeniden yapılandırması, yapılandığı bir kavramı anlamlandırmaya ve tanımaya çalışması dilin düşünsel bir temele, yani anlam ögesine dayandığını göstermektedir.

İnsan zihnini işgal eden 'dil-düşünce ilişkisi' sorunu ne kadar tartışılırsa tartışılın gerçek olan şu ki; sosyal bir varlık olan birey 'tanıma, tanımlama' merakı içerisinde algıladığı her varlığı düşünerek görsel bir imgeye dönüştürmekte, görsel bir imgeyi de sesler aracılığıyla anlatmaktadır. Bu da temelde dilin "düşünce" ve "ses" gibi iki temel kavrama dayandığını göstermektedir.

Dille düşünce arasındaki ilişki meselesi, artık diğer bilim dallarıyla dil arasında, dallar arası bir inceleme konusu olmuş, 'dil-düşün bilim, dil-toplum bilim ilişkisi' gibi alanları ortaya çıkarmıştır. Wittgenstein, dili felsefi açıdan değerlendirmekte, dil dünya ilişkisi, mantık, felsefe ve dil, psikoloji ve dil, düşünme dil ve gerçeklik konularına yeni yaklaşımlar getirmektedir: *"Wittgenstein'i ilgilendiren düşünme, esasında, insan zihninin ya da hayal gücünün etkinliği olan bir şey değil, fakat bir dizge, bir kalkül olarak düşünmedir. Dahası, o şöyle diyor: Düşünme, hesap etme gibi bir etkinliktir. Belki daha ilginç onun, düşünme kalkülünün, düşünme dışındaki gerçeklikle bağı olduğunu söylemesidir.. Wittgenstein, bu bağı nasıl olduğundan çok nasıl olmadığını açıkça dile getiriyor. Onun bir uyum bağıntısı olduğu söylenmemelidir. Düşünce ile gerçeklik arasındaki uyum, metafiziksel olan bir şey gibi, dilin dil bilgisinde aranıp bulunacak olanıdır."*²¹

Her bir düşüncenin, duygunun, bilginin dille ifade edilip değer kazanması, dil olgusunun insanın varlığını ve iç dünyasını yansıtması bakımından önem taşır. İnsanı değerli kılan her bilgi, insan zihninde düşünme yetisiyle değerlendirilir ve neticede dile aktarılarak önceki değerlerle birlikte bellekte yerini alır. Dilin düşünce yönü, bu bakımdan değerlendirildiğinde görülecektir ki "öğrenme" ve "bilgi" gibi kavramlara, insanın düşünce evreninde dil vasıtasıyla değer kazandırılmaktadır. İnsan ana dilinin sınırlarında kendini tanımakta, bütün öğrenmelerini başarmaktadır. Humboldt, *"İnsan bir kültürün içine doğduğu gibi bir dile doğar. Zihnî kalıpları,*

¹⁹ Aksan, age., s. 54.

²⁰ Aksan, age., s. 54.

²¹ Soykan, Ömer Naci; Felsefe ve Dil, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1995, s. 112.

düşünme biçimi dille şekillenir."²² derken bireyin kültürlenme ve öğrenme sürecindeki dilin önemine dikkat çekmektedir.

Vardar'a göre dil, "*Bireyin bilincini oluşturan, benliğini biçimlendiren temeldir; bilincin köklerine, bilinçaltının derinliklerine uzanan başlıca insanî işlevdir. Düşünce, us, bilgi, buluş insanın evreninde ancak dille değer kazanır.*"²³

Dil-düşünce ilişkisinin izahında insanî değerlerin esas alınarak değerlendirmelerin yapılması, insanın iç dünyasının kapısının aralanmasına yaramakta ve bireyin kendisini ifade etmesine imkân tanımaktadır. Dilin düşünce boyutunun bu bağlamda değerlendirilmesi ve incelenmesi anlama, anlatma, anlaşma işleminin temel ögesi durumundaki dilin öğretimine de yarar sağlamaktadır.

Dilin bir başka yönü de nesnel bir dünyayı kendine özgü bir biçimde yorumlayarak öznel bir dünya oluşturması; kendi iç dünyasını, tasarımlarını, dünya görüşünü barındırmasıdır. Bu yönüyle dilin sadece dış etkenlere göre şekillenen edilgen bir araç olmadığı, kendine ait içsel tavır belirleyen etkin bir düşünsel yapıyı da içerisinde geliştiren bir dizge olduğu görülür.

Humboldt, dille dünya görüşü arasındaki ilişkiye geniş yer ayırmış şunları ifade etmiştir: "*Dil, bir milletin ruhunun dış görünüşüdür. Dillerde milletlerin bütün özellikleri, karakterleri ortaya çıktığı gibi, milletlerin dünya görüşlerini de dillerinden çıkarmak mümkündür. Milletlerin ayrı ayrı kavrayışı, karakteri kelimelerin anlamlarında tespit edilmiştir. Her dilde bütün bir kavramlar dokusu bulunduğundan ve her dil insanlığın bir bölümünün tasarlama biçimini içine aldığından, her dil özel bir dünya görüşünün yankısı olduğundan, yabancı bir dilin öğrenilmesi de insana yeni bir görüş kazandırır, o zamanki dünya görüşüne yeni bir görüş katar, görüş açılarını çoğaltır.*"²⁴ Görüldüğü gibi Humboldt, dilin kavramlarının bir milletin kendi dünya görüşünü yansıttığı vurgulamaktadır. Meselâ, Türkçede "ekmek" kavramıyla birçok deyim ve kalıp söz yapılmış, dilimizin kavramlar dünyasına kazandırılmıştır. "Ekmek" kavramı kullanıldığı birçok bağlamda kutsal ve değerli kabul edilmiştir. Bu durum, dilimizin sözü edilen kavrama verdiği değeri yansıtmaması bakımından önemlidir. Her dil, dış dünyayı nesnel bir şekilde yansıtmadığından dış dünya ya da gerçeklik adı verilen fenomeni kendi iç dünyasında yeniden biçimlendirerek kendi değerleri içerisinde bir görünüm almasını sağlar. Yani her dildeki aynı kavramlar, beraberinde ait oldukları toplumların değer yargılarını çağrıştırmannın yanı sıra, çok zengin ve birbirinden farklı duygu değeri yüküldür. Farklı dillerdeki benzer kavramların birbirinden farklı çağrışımlara ve duygu değerlerine sahip olması eş anlamlılık durumunu ortadan kaldırmaktadır.

Her dil kendi sınırları içinde öznel bir dünya görüşüne ve bakış açısına sahiptir. Dil içi dünyada oluşturulan bu öznellik dilin kavramlarında kendisini açıkça

²² Akarsu, age., s. 85.

²³ Vardar, age., s. 13.

²⁴ Akarsu, age., s. 64.

belli eder. “*Meselâ renkler, dünyanın her yerinde aynıdır. Ancak aynı renk başka başka dillerde değişik biçimde, farklı kavramlara dayanılarak anlatılır. Bizim ‘kahverengi’ adını verdiğimiz, kahveden yararlanarak anlattığımız renk, kimi dilde esmerle bir tutulur. Dilimizde renklerin limonküfü, ördekbası, kavuniçi, camgöbeği gibi ince tonlarını, nüanslarını belirten sözcükler pek boldur*”²⁵ Başka dillerde aynı renklere farklı yaklaşımlarla ad verilmesi diller arasında farklı bakış açılarının var olduğunu gösterir. Her dilde kimi kavramlar, benzetmelerden ve deyim aktarmalarından yararlanılarak anlatılır. Batı dillerinin genellikle “Venüssaçı” anlamına gelen tamlamalarla anlattıkları bitkiye, Türkler bir benzetmeyle “Baldırıkara” adını vermişlerdir.

Dil biliminde “Sapır-Whorf varsayımı” adıyla anılan varsayımda da dille gerçek arasındaki ilişki anlatım yolu sorununa yer verilmiştir. “*Sapır, her insanın zihninde kendi dilinin yapısının yerleşik olduğunu, insanoğlunun, herhangi bir şeyi, bütün dil gereçlerinin oluşturduğu bu temel şemaya göre anladığını ve anlattığını kabul eder.*”²⁶ Whorf’a göre ise “*Her toplum, kendi düzeninin koşullarına göre gerekli sözcükleri yapar ve kullanır. Çocuk ana dilini öğrenirken dünyayı, ancak belli açılardan görmeye çalışır.*”²⁷

Dil içi dünya görüşü olarak adlandırılan bu duruma bakıldığında her toplumun bireylerinin çevresini kendi dilinin dünyasından algılamaya ve tanımlamaya çalıştığını söyleyebiliriz. Birey, ana diliyle birlikte bilgi ve deneyimlerini kazandığından, ana dildeki duyuş ve düşünüş zevki toplumun genelinde ortak bir heyecana dönüşür.

Kavram oluştururken her toplum kendi içinde öznel bir tavır ortaya koyar. Bunun yanı sıra aynı dili konuşan ve aynı ortamda bulunan her birey, bu ortak dilin sınırlarında seçtiği kavramlarla kendine ait bir dünya kurarak bireysel dilini yapılandırır. Dil biliminde “idiolekt” terimiyle karşılanan bu durum, ruhsal dil biliminin inceleme alanı içindedir. Değişik yaşam şartlarının etkisinden dolayı dili kullanmada aynı yaklaşımda bulunmayan bireyler, geçirdikleri yaşantılara bağlı olarak dil edinimlerini sürdürürler.

Bütün diller, gerçeği ve dünyayı olduğu gibi yansıtmaz; gerçeğin insan zihninden geçmiş biçimleri tasarıya dönüştürülürken dil içinde öznel bir dünya kurulur. Gerçekler milletlerin dillerinde tasarlandığı gibi yaşatılırken bu öznel tavır içindeki toplumlar, gerçeği ve dünyayı dilin dünyasına taşıyıp kendi dillerinin düşünme tarzını ve anlatım yolunu yapılandırır. Dil içi dünya görüşü ya da dilin iç dünyası adı verilen bu durum, toplumların evreni anlama, yorumlama, yaşam felsefesini elde etme olarak algılanmalıdır.

²⁵ Aksan, Doğan; Türkçenin Söz Varlığı, Engin Yay., Ankara 1998, s. 71.

²⁶ Aksan, age., s. 71.

²⁷ Aksan, age., s. 71.

Vardar'a göre, "İnsanın dış dünyayla ve öbür bireylerle ilişkilerini yansıtan, biçimlendiren, düşünceyle birlikte tüm ruhsal ve toplumsal kişiliğini oluşturan dil, gerçeklik ya da nesnelere üstünde etki aracı olduğu gibi, kimi yönleriyle de başkasını etkileme, yönlendirme, yöneltme aracıdır."²⁸ Bu yaklaşım dil ve gerçeklik konusuna açıklık getirmenin yanı sıra, dilin iletişim boyutunu ortaya koyması bakımından da değer taşır. Dil içi dünya görüşünün, o dili konuşan bireylere sunduğu iletişim kurma imkânı ve bu iletişimin en üst düzeyde gerçekleştirilmesi, ana dili aynı olan bireylerin duyuş, düşünüş ortaklıklarını açıklaması bakımından önem taşır.

Dilin ikinci eklemliliği olarak adlandırılan seslerin oluşturduğu "gösteren"lerin varlığı dilin öz niteliğini oluşturmaktadır. Saussure, konuyla ilgili olarak "Dil göstergesi bir nesneyle bir adı birleştirmez, bir kavramla bir işitme imgesini birleştirir. İşitme imgesi salt fiziksel nitelikli olan özdeksel ses değildir; sesin anlaksal izidir, duyularımızın tanıklığı yoluyla bizde oluşan tasarımıdır. Duyumsaldır bu imge. Eğer yer yer özdeksel diye de nitelendirilirse, bundan yalnızca imgenin duyumsallığı ve genellikle daha soyut olan öbür çağrışım ögesinin, kavramın karşıtı olarak ele alındığı anlaşılmalıdır."²⁹ derken dildeki göstergelerin varlığını oluşturan işitme imgelerine dikkat çekmektedir. Özü gereği seslerden örülü bir dizge olan dil olgusunun bu yönü, yapılan birçok tanımda farklı ifadelerle işaret edilmektedir. Ergin, "Seslerden örülmüş muazzam yapı..."³⁰ Aksan, "Toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan ögeler..."³¹ Martinet ise "Anlamsal bir içerikle sessel bir anlatım kapsayan yan birimler..."³² ifadelerine yer verirler. Bütün bu ifadelerde ise dilin ikinci eklemliliğini oluşturan dil seslerinden söz edilmektedir.

Dilin belli bir ses dizgesine sahip oluşu, dil seslerinin oluşumu, dil seslerinin belli bir düzen dahilinde bir araya gelerek anlam yükü taşıması gibi durumlar dilin öz niteliklerini oluşturur. Dil seslerinin oluşturduğu düzen, başka bir ifadeyle dil seslerinin sıralanışı, sesler arasındaki uyum kuralları, bir dilin ses dizgesinin temel öğelerindedir. Ayrıca her dilin kendisine ait sesleri olduğundan, diller kendi seslerinin çeşitliliği bakımından nitel ve nicel farklılıklara sahiptir. Dillerin ses dizgesinin, ses çeşitliliğinin ayırıcı nitelikte oluşu, dillerin temel niteliklerinden sayılır. Bir dilin ünlü ünsüz sayısı, ünlü ve ünsüz seslerin özellikleri bir başka dile göre tamamen farklı oluşuyla birlikte, her dildeki ünlü ve ünsüzlerin sıralanışı, ses dizimi kuralları dilin fonetik temel nitelikleri arasındadır.

Dil seslerinin oluşumunda her toplum kendi sesleme alışkanlıklarını kazanır ve bu durum geleneksel bir şekilde devam eder. Toplumların sesleme alışkanlığının temelde aynı oluşu, yani seslerin boğumlama yerleriyle bürünsel özelliklerinin

²⁸ Vardar, age., s. 23.

²⁹ Saussure de Ferdinand; Genel Dil Bilim Dersleri, Çev. Berke Vardar, Multilingual Yay., İstanbul 1998, s. 109.

³⁰ Ergin, age., s. 7.

³¹ Aksan, age., s. 55.

³² Martinet, age., s. 28.

toplumun bütün bireylerinde anlaşılır derecede ortak oluşu dilin bir anlaşmalar dizgesi olduğunun göstergesidir.

Dil seslerinin, toplumun bireylerinde genelde ortak oluşu o toplumda ortak bir sesleme davranışı oluştururken, bireylerin özelde söyleyiş farklılıklarına sahip olması onların dil seslerini çıkarmada özgün davranışlara sahip olduğunu gösterir. Dil seslerinin çıkarılışı ve algılanışı fizyolojik, iletişimi ise fiziksel süreçler içerir. Dil sesleri çıkarılırken ses organlarının işleyişi, dil seslerini çıkarmada yüklenicileri görev dil seslerinin tabii rengini belirlerken, dil seslerinin tasnifinde de ses organlarının durumu esas alınır.

Dilin bir başka önemli özelliği ise tarihi süreç içerisinde meydana gelen değişimler ve bu değişim süreci sonucunda ortaya çıkan ayrılıklardır. Ergin, "*Kendi kanunları içinde yaşayan ve gelişen canlı bir varlık*"³³ ifadesiyle, dilin insanlar tarafından değiştirilen kanunlarına işaret etmektedir. Dilin varlığı, toplumla birlikte bireyin yaşantısına bağlı olarak devam ettirilir, kuralları ve kanunları korunur. Vardar bu konuda, "*Her dil hem tarihsel bir kalıt, çağlar boyunca oluşmuş bir ürün görünümünü sunar; hem de sürekli biçimde değişen, kullanıldıkça dönüşen, konuşuldukça ayrımlaşan devingen bir düzen, kırılğan bir düzlem, geçici bir denge durumu, oluşumu içinde bir etkinlik biçiminde algılanır.*"³⁴ demektedir.

Dildeki bu değişimi hazırlayan etkenler, dil içi dünyayla ve dilin dış dünyasıyla ilişkilidir. Dili değişime zorlayan, dildeki değişimi hızlandıran etkenlerin başında toplumların hayat tarzlarındaki değişimle dilin iç dünyasındaki dizge içi zorluklar bulunur.

Dildeki değişim kültürel değişimin bir sonucudur. Teknolojik, siyasi, iktisadi, sosyal vs. gibi alanlarda meydana gelen değişmelerin baskısı altında kalan birey ve toplum, bütün bu değişmelerden payına düşeni alır ve bu değişimi diline taşır. Dilin dış dünyasından kaynaklanan değişmelerin başında, çeşitli vesilelerle kültürler arasında meydana gelen iletişim ve etkilenmeler gelir. Toplumlar, kitle iletişim araçlarıyla, göçlerle çeşitli sosyal ve ticari ilişkilerle kültürel etkileşimde bulunmak suretiyle değişim süreci yaşarlar. Bu tür değişimlerin sonunda dilin iç dünyasına yeni kavramlar, anlamlı ve görevli yeni öğeler katılır. Buna karşın değişim, sözü edilen öğelerin kaybolmasına da sebep olabilir. Dil dışı dünyadan kaynaklanan bu gibi değişmeler, dile aşırı oranda etki ettiği takdirde dildeki değişmeyi olumsuz yönde etkiler.

Sözcükleri her yönüyle sosyal hayata bağlı olduğu için dil, her zaman değişmeye müsaittir. Toplumların hayatı değiştikçe siyasi, iktisadi, sportif, teknolojik ve bilimsel vs. gibi birçok kavram yerini başka kavramlara bırakır. Bunun yanı sıra dilin temel kavram işaretleri olan bazı sözcükler ise asırlarca atalar mirası olarak dilde varlığını sürdürür. Aksan bu konuda şu ifadeye yer verir: "*Kalıt*

³³ Ergin, age., s. 7.

³⁴ Vardar, age., s. 19.

sözcükler bir ulusa atalarından kalmış olan, en eski metinlerde görülen insan için birinci derecede önemli sayılan öğelerdir. Bunlar organ adları, yiyecek, içecekler, tarım araçlarıyla, insanlarla yakın ilişkili bulunan hayvanlarla ilgili adlar, akrabalık adları ve sayı gösteren sözcüklerdir."³⁵ Aksan'ın kalıt kavramlar adını verdiği dilin temel kavram işaretleri, asırlarca dilde yaşayan sözcüklerdir. Bunun yanı sıra sosyal bir kurum olan dil insanla birlikte değişir, yeni sözcükler, yeni sesler kazanır.

Dilin dizgesel özellikleri olan ses dizimsel, ek dizimsel, söz dizimsel ve anlama dayalı kuralları dilin temel varlığını oluşturan öğelerdir. Bir anlaşmalar dizgesi olan dilin bu dizgesel yapısı, anlam ve biçim öğeleri üzerine kurulur.

ABSTRACT

The language is a two dimensional, improving system which consists of the elements of "meaning" and "shape". These elements, which forms the character of itself, are called as double articulation. By providing the communication among the people the language is a communication tool, as the field of conciliation is an association either. Having in-stu general philosophy of own life, every language forms its original structure. There is a systematic structure of language which is double articulated by having sounds and meaning since it is able to change together with the social life but is able to save its existence thanks to the rules. The dimensions of thinking and concept, which makes the first articulation of language, is a field that linguistics are interested in. All these special features have been gotten into use in the scope of "meaning" and "shape" that forms the double articulation of language.

---

³⁵ Aksan, Doğan; Sözcükbilim, Dilbilim ve Dilbilgisi Konuşmaları, TDK Yay., Ankara 1980, s. 62.